

Тема повісті: зла жінка, мати Бово, меретрис Бландоя, намовила свого полюбовника, князя Додона, щоб він убив її чоловіка Гвідона і сина Бово. Але вбито тільки Гвідона, а Бово урятувавсь, і після нескінченних пригод, де головну роль грає кохання Бово з дамою з Armenii, Друженною (Drusianna) і підступне доручення Бово до султана задонського (Zadonia), щоб його там убили,— тільки виручає його донька султана Малгарія (Malgaria), закохавшись в нім,— Бово здобуває своє рідне місто Антону і вбиває убійника свого батька Додона. Він збирається одружитися з Малгарією, повіривши оповіданням, що Друженни вже нема на світі,— але вона приходиться сама на весілля під виглядом скоморошки з двома синами своїми і Бово, що грають роль танцюристів. Дає себе впізнати Бово, і той признає її за жінку, а Малгарію одружує з своїм товаришем Теризом. Як бачимо,— мотиви добре нам звідні з казкової та билинної поезії, і це дуже правдоподібно, при незвичайній популярності цієї повісті, що вона дала відгомони і в усній традиції, включно до «Задонської орди», що фігурує в билинах¹. Навзаєм, ся суголосність билинних і казкових мотивів, очевидно, придбала романові про Бово ту популярність, яку він мав серед великоруського люду. Я наведу власне його фінал, що так пригадує Добриню на весіллі своєї жінки.

Бово почал приправлятися кь веселю, хочечы еє (Малгарью) поняти за себе, и тот час пришла Друженна в город Задонию и видела Бова,— а онь стоить на одномь кранку, а съ нимь его витези и царевна Малгорета. Друженна почала у гусли грати велми пекне, а еє два сина танцовали. И почала Друженна припевати о короли французскомь и о Бову Аньтонецкомь, а витези и юнаци слухали до конца, што она припевала. А она припевала о Друженне чудной, якь еє Бово втратилъ близко моря на пристанищы. Коли Бово тые пьсни порозумел, пришедшы к ней и рече: «Пани, поведай ми, што за пьсни?» И она опять почала прыпевати. И рече Бово: «У злый час есми рожен, што тая скоморошка, ходячы по городам, прыпеваеьт о мнь и о Друженне». Рече: «Пани, прыди сюды к нам, маешь быти чествована и добре дарована». Коли пани то познала и не хотьла болшей играти... і т. д. (с. 169).

Ревізія і видання біблійних текстів. У цій сфері передусім звертають на себе увагу заходи коло виправи слов'янських текстів Старого Завіту за поміччю єврейського тексту. З цього погляду був свого часу обслідуваний цикл Мойсеевих книг («П'ятикнижжя» або «Закон»), виправлений на основі єврейського тексту, в двох рукописах Рум'янцевського музею, № 7 і 8², а новішим часом збірка книг третього синогагаль-

¹ Гадка О. Веселовського, с. 285.

² Вони були зауважені з цього погляду вже О. Востоковим в його «Описаніи русских и словенских рукописей Румянцовского музеума» (СПб., 1842) під № 27 і 28, і докладніше обслідувані в анонімній розвідці: О словянскомь переводь Пятюкнижия Моисеева, исправленномь въ XV вькъ по єврейскому

ного циклу (так званого «двору») у віленському збірнику, № 262.

Кодекси П'ятикнижжя походять з бібліотеки Волоколамського монастиря — це дає підстави ставити їх у зв'язок з тим «жидовствуюванням», проти котрого виступав звісний уже нам волоколамський святець Йосиф Санін, — і між собою вони також стоять в очевиднім зв'язку. Перший з них (№ 7) містить три перші Мойсеєві книги: Буття, Вихід, Левіт; поправки, зроблені на підставі єврейського тексту, читаються почасти в тексті, почасти на берегах. Другий (№ 8) має в собі всі п'ять Мойсеєвих книг, і поправки містяться в нім тільки в тексті — взяті сюди і деякі текстові і деякі маргінальні поправки першого кодексу, але не всі. Таким чином, цей другий кодекс, — судячи по даним відомостям, виглядає як дальша, в порівнянні з № 7, стадія цієї роботи; з огляду, що він при кінці має і дату — 12.IX.7002 (1493), — то се кидає світло і на час цієї роботи. На жаль, тільки місце не вказане! Але мова поправок показує виразно, що це була людина з Білорусі чи України; такі, наприклад, вирази: «о т ь п о л о н у взиде», «приидеть на мененый ему», «вожаше ихъ зъ честію», «пыталъ другъ друга здоровіа», «мужъ в своєї хорогви», «але силни люди на ней живутъ», «а чи угонить», «да бьють подлугъ дѣль его», — не лишають в цім сумніву. Поправки показують, що це була людина, ознайомлена не тільки з староєврейською мовою, але і з тлумаченням Біблії, з равинською літературою, з другого боку — досить обізнана також і з церковнослов'янською мовою, так що тільки місцями впадає вона в сучасну україно-білоруську світську мову. Де вона проробляла свою роботу, застається неясним. Автори згаданого дослідження — коли ще не усвідомлена була та літературно-наукова праця на Україні-Білорусі, що на неї оперлися новгородські та московські «жидовствующі», припускали, що справщик був з України чи Білорусі, але працював десь на півночі — тому що в більшості його мова «чиста великоруська» (розумій церковнослов'янська), — і робота ця велась незалежно від Геннадієвих заходів, бо до його корпусу Біблії поправки нашого справщика не увійшли. Ми тепер, маючи на увазі роботу, задокументовану в українсько-білоруських центрах, можемо з більшою правдоподібністю приймати, що й ця праця була переведена там же.

Згадані дослідники підносять ще, що ніяких єретичних чи іудаїстичних тенденцій в роботі цього справщика не помітно: месіаністичні провіщання полишені в цілості, так, як їх давали

тексту.— Прибавленіє къ изданію твореній св. отцевъ. 1860, XIX. Коротка згадка у П. Владимірова (Францискъ Скорина..., с. 28).

церковні тексти. Цим його робота відрізняється від аналогічної праці, представленої віленським збірником № 262.

Збірник цей був простудійований останніми часами кількома дослідниками, хоч все-таки тільки частково¹.

Він містить у собі такі біблійні книги: Йов, Руф, Псалтир, Пісня Пісень, Еклезіаст, Соломонові притчі, Плач Єремії, Даниїл, Есфір.

Московський гебраїст І. Євсеев, переглянувши ці переклади і простудіювавши ближче переклад пророка Даниїла і Есфірі, прийшов до висновку, що редактор чи редактори цих перекладів дуже пильно пройшли старий церковний переклад; ті частини, які не існують в єврейському тексті, а тільки в грецьким, вони зовсім відкинули; ті розділи, які дуже далеко відходять від єврейського тексту, перекладено наново з єврейського тексту². Ймення власні віддано в єврейських

¹ Головна праця: *Евсеевъ И. Е.* Книга пророка Даниїла въ переводѣ жидовствующихъ по рукописямъ XV вѣка — ЧОИДР, 1902, т. III; на жаль, дуже коротка студія. Більш принагідні замітки в студіях акад. О. Соболевського (Переводная литература..., с. 399—400), В. Петця (Новыя труды о «жидовствующихъ»..., с. 23—25), Є. Карського (Бѣлоруссы..., т. III, вып. 2, с. 19—20).

² Навожу в повнім тексті ці спостереження над текстами пророка Даниїла: «Переклад зроблено з незвичайною економією праці: працюючи, перекладач ішов за готовим уже перекладом цієї книги з грецької мови і там, де готовий переклад не різнився від мазоретського тексту, там його полишено без змін. Тому переклад уявляється так: 1 главу перекладено просто з єврейської, 2 гл. взято цілком з готового перекладу, 3-ю гл. з єврейської, 4—7 гл. оброблено на підставі готового перекладу, 8—12 гл. наново перекладено з єврейської. Ступінь близькості до єврейського оригіналу вповні відповідає ступеневі віддалення в цім місці готового перекладу від тексту (єврейського). Характеристично, що перекладач брав переклад з грецької мови в рецензії, найближчій до єврейського тексту — Лукіанівській. Переклад цей у слов'янських копіях стрічається надзвичайно рідко» (с. 130). Відповідно до того І. Євсеев характеризує віленську збірку як «нашъ переводъ съ еврейскаго — или точнѣе — приспособленіе къ еврейскому тексту» (с. 132).

«Про індивідуальність, настрої і наміри перекладача до певної міри можна судити з характеру перекладу. Передусім Лукіанівський текст старанно звільнено від усіх історичних придатків книги Даниїла — промінено 13, 14 гл. і пісню 3-х отроків, що міститься в третій. Цих придатків нема в єврейським тексті, отже, промінення їх свідчить про велике і виїмкове поважання перекладача до єврейської правди. Термінологія, що помічаємо в перекладі, виявляє в перекладачі знайомість з рабинським розумінням Писання. У містах христологічних — месіанських, наприклад, у пророкуванні про 70 седмин (9, 24—27) — виразно вказане розуміння рабинське замість давнішого розуміння християнського. В наших старих слов'янських перекладах, як майже всіх грецьких і східних і у отців-толковників, це пророкування про седмици має таке загальне значення, що за 70 седмин прийде такий сприятливий час, що гріхи будуть очищені і буде помазаний (себто, як загально толкується, буде причетником божества) *святий святих*. Сей святий святих дістає в пророкуванні назву Христа старійшини... У нашім же новім перекладі мова йде про інші речі. За 70 седмин настане такий сприятливий час, що гріхи будуть очищені й помазана «святая святих», себто розуміється *давір*, головна частина храму» (с. 135).

формах; тексти поділено на єврейські літургічні відділи — синагогальні читання, так звані параші або гофтари; всі христологічні вирази (в котрих християнські толковники бачать провіщання про Христа) виключено і замінено такими текстами, як їх читають у синагогах. Самий добір книг у цій групі — дуже випадковий на наш погляд — пояснюється практикою синагоги: це третій цикл Біблії, так, як вона поділяється єврейськими богословами, так звані «агіографи»¹, себто віленський вибір містить книги, призначені для читання в головніші свята, і той порядок, в якому вони тут наступають по собі, докладно відповідає порядкові «вавилонського талмуда», в Європі дуже мало розповсюдженого, але звісного в Криму, так що І. Євсєєв на цій підставі поставив здогад про походження оригіналу цих наших перекладів з Криму (що відповідає, як бачимо, гіпотезі проф. І. Андрєєва).

Наслідком вказаного вище методу роботи ця віленська збірка має дуже неоднотайний характер із зверхнього боку: і цілі біблійні книги, і навіть поодинокі розділи в тих самих книгах мають зовсім відмінну мову і транскрипцію імен, відповідно до того, чи їх перекладено наново, чи тільки справлено старий текст, чи полишено без значніших змін з огляду на близькість до єврейського тексту². Ті самі ймення по-різ-

¹ Перша частина «святая святых» — п'ять книг Мойсєєвих, друга — «святиня» — пророки, третя «агіографи» — «двір», відповідно поділові старого храму.

² От, наприклад, як виглядає текст книги пророка Даниїла в главі першій і третій, як уставляє І. Євсєєв — перекладених наново, в другій — полишений у старім перекладі, в четвертій — справлений на основі єврейського:

ІІ глава: «В льто второе царства Навходоносорова видъ *Навходоносорь* царь сонъ, и ужасеся духъ его, и сонъ его отиде отъ него. И рече царь призвати обавники и влъхвы, кореница и халдъя, сказати царю сонъ его. И внидоша и сташа предъ царемъ. И рече имъ царь: «Видъхъ сонъ, и ужасеся духъ мой разумъти сонъ». И глаголаше халдьяне къ царю по-арабски: «Царю, въ вьки живи! ты скажи сонъ рабомъ своимъ, и сказаніе его повьмы ти». Отвьща царь и рече халдьемъ своимъ: «Аще убо не повьсте мнъ сна и сказанія его, въ пагубу будете, и домове ваши расъхищени будут; аще ли сонъ и сказаніе его повьсте мнъ, даяніе и честь многу приимете от мене, но токмо сонъ и сказаніе его повьдите мнъ».

І глава. «В льто трете царству Игоакимову * — царю игудиному ** пришоль Навходоносорь, царь бавельскій на Єрушалаимъ и облежь єе. И выдалъ Господь въ руку его Игоакима, царя иудьйскаго и нькои сосуды дому Божего, и принесе ихъ в землю Шинарьскую *** в дом бога своего и оныи сосуды принесе в дом скарбу бога своего. И рекль царь Ашпаназу, старейшему кажениковъ своихъ, привести отъ сыновъ Израилевыхъ отъ смени царскаго и отъ князять детей... И было межи ними отъ сыновъ Юдиныхъ Даниель, Хананья, Мишаель, Азарья ****, и подаваль имъ боя-

* Замість Иоакима слов'янського перекладу.

** Замість иудейському, як нижче.

*** Зам. Сенарськую.

**** Зам. Даниїль, Ананія, Мисаїль, Азарія.

ному пишуться, часом навіть у межах тієї самої глави. Бачимо частини, які майже непорушно заховують традиційний, церковний вигляд, і знов такі, що підходять дуже близько до «посполитої мови» того часу — дійсно простої, такої, яка жила, по всій очевидності, в устах тодішньої людності. Відмінно від вище обговорених перекладів легенд, з їхніми латинізмами, полонізмами, чехізмами в лексиці і фразеології — мова цих перекладів не раз буває доволі чиста і свободна від чужих елементів.

Можна б подумати, що спорядчики цього збірника попросту не надавали значення мові, тільки хотіли віддати можливо докладно зміст і для економії праці, як висловлюється І. Євсєєв, полишили церковнослов'янський текст, де він не вимагав значніших змін, а де треба було перекладати наново — вживали сучасної світської мови, котрою ці перекладачі-гебраїсти, мабуть, орудували легше, ніж церковнослов'янською. Вживання сучасної, канцелярійної українсько-білоруської мови можна б навіть і тлумачити просто тим, що переклад робили євреї, не ознайомлені добре з церковнослов'янською мовою, — а не яким-небудь умисним бажанням заступити церковнослов'янську мову новою «посполитою», світською, загальноприступною.

Але існування ряду поправлених «на посполиту мову» церковних текстів (з використанням єврейських оригіналів), — наприклад, Псалтиря, книги Есфір, — дає зрозуміти, що вживалось її не ненароком, для самої тільки економії праці, а була-таки тенденція переходу на цю мову в загальному комплексі мотивів, котрими кермувався весь цей просвітний чи науковий — для свого часу — рух, що виявлявся і в такій характеристичній рецензії біблійних текстів.

Що лежало під цією тенденцією — чи свідомість свого відчуження від церковної традиції і свідомість нових по-

---

ринь княженицкии имяна, и дал Даниелу Бельтьцарь, а Хананыи Шадрахъ, а Мисаелу Мешахъ, Азарьи Аведныко.

III глава. *Нывухаднецар* учинил образъ золоть, вишняя его локоть шестъдесять, шириня его локоть шесть. Поставиль его въ долинь Дура въ земли Вавилонской. Нывухаднецар-царь пустил собрати велможи надъ князи князей и крабовъ, князей, ферштов выбранныхъ, моршалковъ земскихъ, воевод и вси закази земськіи приити на обновленіе образа, иже поставиль Нывухаднецар-царь.

IV глава. Азь Навуходносорь-царь мирень бѣхъ в дому моемъ, обквентень в палацу своемъ. Сонъ видѣхъ и ужасе мя, и смятохся на ложи моемъ и видѣніе главы моєа смутиша мя. И отъ мене изъиде заповѣдь въвести прѣд мя вси мудреци вавилонския, яко да сказаніе сна повѣдятъ мнѣ. И въхожаху обавники, вѣлхви, газарини, халдѣяне, и сонъ азъ повѣдахъ предъ ними, и сказанія его не повѣдаша мнѣ, дондеже инъ вниде предъ мя, Даниль, ему же имя *Валтасаръ* по имени бога моего.

чинів,— чи бажання зробити висліди нової праці приступнішими для людей не церковних, так, як до цього йшли провідники чеського руху,— се, розуміється, тяжче сказати, ніж просто констатувати таку тенденцію! Навіть щодо Скорини, котрого ясно виступає бажання зробити книжну мудрість приступною для «простого і посполитого чоловіка», висловлювались сумніви щодо свідомості його в питанні мови. Але більш чи менш свідомо, така тенденція переходу на посполиту мову таки була, і ревізія біблійних текстів, ведена за поміччю єврейських учених, кінець кінцем йшла в тім же напрямі та становила важливе явище в історії цього переходу на народну мову. Се застається фактом ясним, неможливим до заперечення, і лишається дуже жалкувати, що не можна його докладніше означити ні в часі, ні в місці. Письмо віленського збірника переважно датують загально «XVI віком» (дехто — кінцем XV або XVI в.), і тільки з огляду на паралелізм сеї роботи з вище описаними науковими підручниками ці переклади можна з деякою певністю датувати теж другою половиною XV в. Але в кожному разі це явище далеко випередило у нас впливи Реформації, і його ніяк не можна вважати її відгомонам¹, так само як і переклади з чеського початків XVI в. (Скорини й інших). Се явище значно старше!

В перекладах з чеської, і взагалі в тих літературних підприємствах, що стояли в якімсь зв'язку з літературним рухом чеським, ця тенденція переходу на посполиту мову, як я то вже зазначив, могла мати найбільше свідомості. Наші відомості про такі переклади другої половини XV і першої половини XVI в. все збільшуються, і вони стають все помітнішим явищем тодішнього культурного життя. Крім окремих повістей, принотованих вище, маємо ряд перекладів біблійних, аналогічних із Скорининими. Аналогія деяких настільки близька,

---

¹ У таких напрямі висловився академік В. М. Перетц у студії про книгу Руф (с. 100). Ставлячи під сумнів зв'язок віленських перекладів з рухом «жидовствующих», він каже: «Ці міркування були б важливі, коли б ми могли признати напевно, що віленський рукопис написаний наприкінці XV в. Але коли ми віднесемо його до початку XVI, то виникає інший, може, правдоподібний здогад про походження перекладу. Чутки про ересь жидовствующих на початку XVI в. вже зникають; насущним питанням у Західній Русі стало протестанство. Протестанство ж при виданні перекладів Біблії, як відомо, в Старім Тестаменті майже виключно спиралося на єврейські тексти. Ось чому, на наш погляд, гадка академіка О. І. Соболевського, що віленський переклад з єврейського зроблено не раніш XVI в., коли в Західній Русі з'явився ряд перекладів Св. Письма, здається нам дуже правдоподібною, з тим тільки обмеженням, що ми поклали б наш переклад біблійних книг на самий кінець XV віку, перед появою перекладу Скорини, що мусив би покласти сліди свого впливу на переклади з єврейської». Це останнє міркування, очевидно, виключає всякі можливості протестанства. Ще раз повторяємо: досі ми не маємо ніяких слідів його впливу у нас перед 1540-ми роками.

що давала привід підозрювати в них діло його ж чи його гуртка. Але нема ніяких підстав вважати все тільки його твором, з огляду на доволі широке коло перекладів з чеської, що відкривається нам дедалі все більше, а також і з огляду на дуже неоднакий характер цих перекладів. Я спинюсь тепер кількома словами на них.

Маємо такий переклад «Пісні пісень», з різними побожними додатками, опублікований М. Костомаровим ще 1861 року з рукопису Московської синодальної бібліотеки, письма кінця XV або початку XVI в., дуже близький до чеського і з сильно визначеною тенденцією до «простої» мови¹. Як я вже згадував, О. І. Соболевський зв'язує цей переклад з перекладами з чеського середини XV в., додані ж молитви і міркування про любов він уважає (відмінно від П. В. Владимірова), незалежними в своїм походженні від цього перекладу, доданими до нього на Русі, а то з огляду на відмінну мову.

Книга Товіт у варшавському збірнику бібліотеки Красинських (№ 408)² дуже близька до чеської друкованої Біблії 1506 р., котрою користувався Скорина, тому стоїть під деякою підозрою приналежності Скорині.

¹ Ось порівняння, зроблене О. І. Соболевським:

Синодальний список

Цѣлуй мя цѣлованіємъ усть своихъ, бо льпши усть перси твои над виномъ, благовоннѣйши, нижли ароматы мастій найльпшихъ. Олей изліяннй имя твоє. Про то молодци миловали сугь тебе. Тягни мя по собѣ! Побѣгнемъ в добровонности мастѣй твоихъ. Увел мя естъ царь до винницъ своихъ; радоватися будемъ а веселитися в тобѣ. Памятливый будучи персей твоихъ над вино: правила милують тебѣ.

Чорна есмь, але красна, *дцѣри* иерусалимскіхъ, яко станы кедра, яко же то кожа Соломонова. Не дбайте мя знаменати, яко смѣда есмь, бо мя естъ солнце на берзѣ промѣнило. Сынове матере моеє боіовали сугь противъ менѣ, поставили мя сугь сторожемъ у винницахъ. Винници моеє не остерегала есмь.

Про цей переклад: *Соболевскій*. Матеріали и изслѣдованія (Сборникъ ОРЯС, т. 88), с. 202; *Владиміровъ* Францискъ Скорина, с. 238, 338 і далі; *Карскій*. Вѣлоруссы..., III, т. 2, с. 30.

² Описаний акад. Е. Карським у «Варш. Унив. изв.» (1894, II, с. 6—18).

Старочеський переклад

Polibi mě polibenim svych ust; nebo tvé prsi lepší nežli vino a vonnejší nežli drahe masti. Olej prolity tvé jmě, protož děvčičky miluji tě velmi. Potrhni mnú po sobě, a poběhmen u vóni drahých masti. Uvedl mě jest král v své tajné pokoje; odweselímy sie tobě, pomníeće tvé prsi nad vino: pravi tě miluji.

Crna jsem, ale libezná, *dsery* jeruzalemské, jako stani cedrové i jako kože Salomúnova. Ne rodte sie mně diviti, žet jsem směda, neboť mě jest slunce u barvě promenilo. Synove matéré me valeli sú proti mne a postavili sú mne strážnú u vinnjicích, a ja sem své vinnicie ne dobře ostiňhala.

Ось порівняння, проведене академіком Є. Карським:

Пригодилося единого дня, иже Товие погребалъ тѣла мертвыхъ и утрудилъ велми, а пришелъ к дому водле стѣны, верже себе опочинути и уснулъ. А в том уснутии лайна сиирѣч каль ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи упустила, такъ же паки уснулъ. И убо то покушеніе на него Богъ препустилъ про то, штобы будущимъ дань былъ вриклад его трѣпеливости, яко и святого Иова. Убо егда ж святой Иовъ отъ своего детинѣства Бога ся бояше а приказаніе его полняше...

Tedy przyhodilo se geden den Tobiass vstav od pochováníje prissel domuow, polozyl se podlé stieny vsnul. A z hnijezda kdyz on spal wypadla layna horka w lastowiczye w osz geho a woslep gest. A toto zkussenije proto nań dopustil Boh, aby potomnij lidem dan był pryklad trpielivosti geho yako y swateho Joba. Nebo oczkoli yhned od swe mladosti wsdy se pána Boha bál a przykázanije geho zachováwal...

Ще під сильнішими підозрами Скорининої руки стоїть переклад пророків, захований у рукопису Марківського монастиря (віленської бібліотеки, № 47), письма XVI в. Тут читається такий заголовок першої статті: «Предсловие Исаина пророчества с ч е с к о й Б и б л и и написано». Далі йдуть передмови до окремих книг пророків, а потім самі їх тексти. Тексти передмов і самих пророків подекуди дуже близько подібні з друкованими Скорининими текстами і з другим паралельним перекладом Біблії (Старого Завіту), 1573—1576 рр., безсумнівним у своїй залежності від Скорининою. Тому покійний П. В. Владимиров здогадувався, що віленська копія теж списана з Скорининою, але не міг висловитися категорично, а тільки гіпотетично, з огляду і на досить значні відміни. Нижче ще повернемо до цього питання, тим часом досить буде тільки зазначити, що залежність цієї збірки від чеського тексту 1506 р. не підлягає сумніву¹. Текст часто полишено слов'янський, тлумачення «на простій мові» приписані на берегах. Але загалом текст цей занадто мало обслідуваний, аби варто було більше на нім спинятись.

Монументальне діло Франціска Скорини займає центральне місце серед цих перекладів з чеського на просту мову — чи приспособлень до неї. Але, на жаль, воно й досі ще не досить ясно в своїх відносинах до сучасного культурного руху. Деякі зв'язки, одначе, все-таки помітні настільки, щоб зрозуміти, наскільки це діло було ділом цілого цього руху, а не індивідуальним замислом білоруса-полочанина. Через те мусимо на нім спинитись дещо в нашій огляді,— не входячи в бібліографічні чи філологічні деталі.

¹ Тому Є. Карський так висловлюється про цей переклад: «Безсумнівно, за поміччю чеської Біблії 1506 р., а можливо, що й безпосередньо з перекладів Скорини переписані книги пророків з тлумаченнями XVI в. Вілен. Публ. бібл., № 47» (с. 29).

З біографії Скорини нам відомо, що це був небагатий по-лоцький міщанин (П. Владимиров, щоправда, називає його родину багатою, але це багатство відомими нам актовими вказівками зовсім не підтверджується, і коли в Падуї Скорина, просячи безплатної докторської промоції як бідний сирота, дістав цю пільгу, то це таки не промовляє за його багатство). Час народження і перші студії його невідомі. У 1504—1506 рр. він був краківським студентом і дістав ступінь бакалавра на відділі філософії. Далі наступає нова перерва, у котрій, між іншим, Скорина дістав докторат свободних наук, невідомо у котрім університеті, а року 1512 одержав промоцію на доктора медицини в Падуї. З років 1517—1519 маємо його видання в Празі, потім знов наступає перерва до 1525 р., коли ми маємо його Апостол, випущений у місяці березні того року у Вільні «в дому почитивого мужа Якуба Бабича, найстаршого бурмістра славного і великого мѣста Виленского». З судових актів довідуємося, що десь незадовго Скорина оженився з удовою радці віленського Юрія Одверника, але, очевидно, не знайшов тут особливих гараздів, бо наприкінці 1520-х рр. бачимо його у двірській службі герцога пруського Альбрехта: в рекомендаційнім листі до воєводи віленського Гаштовта, відправляючи Скорину назад до Вільна у травні 1530 р., Альбрехт каже, що Скорина недавно перед тим переїхав був до Пруссії; тепер він відпросився додому, з огляду, що приватні справи (процеси за маєток) вимагали його присутності у Вільні. В іншій листі, писанім десять днів пізніш, герцог писав до того ж Гаштовта, що Скорина, виїжджаючи, звабив з собою іншого його дворянина, єврея, теж лікаря і друкаря разом, що мав йому друкувати різні речі. По цім подальша діяльність Скорини незвісна; з пізнішого листа великого князя знаємо, що Скорині прийшлося перейти через великі прикrostі: він стратив у процесі весь маєток, потім справа обернулася для нього корисніше, але як довго він ще жив і що робив, уже не знати ¹.

---

¹ Головна праця про Скорину: Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя изданія и его языкъ. Изслѣдованіе П. В. Владимірова, СПб., 1888 (ПДП, № XC). Її доповнюють: критичні нотатки О. І. Соболевського в ЖМНП (1888, X); *Шляпкинъ И. Я.* Къ біографіи Фр. Скорини.— ЖМНП, 1892, кн. IV (акти промоції в Падуї); *Миловидовъ А. В.* Новые документы, относящіяся къ біографіи Франциска Скорини.— ИОРЯС, 1917, т. 22, кн. 2 (листи герцога Альбрехта 1530 р., на жаль, дуже несправно видані і хибно інтерпретовані). На замітки критиків (особливо О. Соболевського) П. Владимиров відповідав у статті: Начало славянского книгопечатанія (див. нижче). У нашій літературі по старих працях (*Головацький Я.* Ньсколько словъ о Бібліи Скорини — Научн. сборникъ за 1865 г.; *Вахнянин.* О докторъ Ф. Скоринъ.— Справозданню гимн. академич. за р. 1878—1879) новіша популярна статейка: *Яремченко Ол. Др. Франциск-Георгій Скорина, його життя та літе-*

Отже так, як справа стоїть тепер, то надзвичайно діяльна і плідна видавнича робота Скорини у Празі в 1517—1519 рр. у його житті являється моментом у своїм роді єдиним, і більше нема в його житті чогось аналогічного. Протягом яких-небудь трьох років (можливо, що не маємо всіх його видань, а тому й не можемо докладно означити, як довго тривало його видавництво) цей небагатий міщанин випускає цілу купу випусків Біблії¹. Досі з цього празького видавництва реально маємо такі випуски: Псалтир (датований 6 серпня 1517), Йов (10.X), Притчі Соломонові (6.X), Премудрість Сирахова (5.XII), Екклезіаст (2.I. 1518), Пісня пісень (4.I), Премудрість Соломонова (19.I), Царств чотири книги (10.VIII), Ісус Навін (20.XII), Юдіф (II.9.1519), П'ять книг Мойсеєвих, Плач Єремії, Даниїл, Есфір, Руф (1519 без ближчих дат)², книга Суддів (5.XII.1519). Разом 1236 друкованих карток. Для цього видання було споряджене спеціальне письмо, цілий ряд цінних гравюр, оздобних літер, кінцівок і подібне; щодо паперу, друку, виконання, його можна назвати для того часу люксовим, розкішним, і цілком ясно, що за Скориною стоять якісь капіталісти або громада людей, що фінансує це видавництво і взагалі уможливує його здійснення (саме спорядження слов'янських текстів, котрими користувався Скорина для свого видання, було ділом дуже серйозним і коштовним³.

ратурна і видавнича діяльність.— Літературно-науковий вісник, 1923, кн. XI. Тут відогріто, між іншим, старий здогад В. Копитаря, що Ф. Скорина це той самий Franciscus Polonus, про котрого стара біографія Лютера оповідає, як він познайомився в 1525 р. у Віттенбергу з Лютером і Меланхтоном. Проти цього ототожнення ще у 1867 р. О. Вікторов справедливо вказав, що в 1525 р. Скорина працював у Вільні, і мало правдоподібно, аби він подорожував тоді в Німеччині. До того ж прізвище Polonus зовсім не правдоподібно для нього: він називає себе за кордоном Lithuanus, так що цю звістку ніяк не годиться прикладати до Скорини.

¹ У віленській Апостолі 1525 р. Скорина пише: «Главы же, яко и во всех книгахъ Библии, Ветхаго и Новаго закона, мною на руськи языкъ выложеныхъ, што которая въ собѣ кратце замыкаеть». Сі слова П. Владимиров приймав за свідцтво, що Скорина переклав усі книги Старого і Нового завіту, але їх можна тлумачити й так: «в усіх тих книгах, які я виклав».

² На підставі різних вказівок і міркувань П. Владимиров уставляє правдоподібний порядок виходу цих недатованих книг такий, в яким їх я тут перерахував.

³ О. Соболевський, правда, висловив гадку, що з церковнослов'янських книг Скорина мав під руками тільки Псалтир і Паремійник (рецензія, с. 237); але П. Владимиров рішуче заперечив це, хоча й не повторив свого попереднього твердження, що Скорині бракувало слов'янського тексту тільки чотирьох книг: Премудрість Соломона, Юдіф, Есфір і Пісня пісень (Скорина, с. 163), а більш обережно відізвався, що Скорина брав слов'янські тексти «изъ тѣхъ нерѣдкихъ, хотя и неполныхъ списковъ библейскихъ книгъ, какъ отмѣченный нами «Десятиглавъ» начала XV в. и др.» (Начало..., с. 30).

На деяких примірниках празьких видань читається напис, зроблений під їхнє друковане письмо: «А то ся стало накладом Богдана Онкова, сына радци места виленского». Можливо, що се була сигнатура, додана на них ще при випуску цих книг із складу, на жадання накладця. Але ледве чи й це пояснення про участь у виданні Богдана Онковича розв'язує справу. Порівняння такого імпазантного розмаху празького видавництва з його доволі скромним продовженням у самій Вільні (тільки дві книги!) піддає гадку, що на допоміжних виленських міщан, мабуть, діло не кінчилось. Мабуть, празьке підприємство Скорини мало за собою якусь більшу і сильнішу групу чи організацію,— можливо, ту саму, яка висунула попереднє видавництво Фіоля. Може бути, що під час своїх студій у Кракові Скорина мав нагоду зв'язатися з ініціаторами Фіолевого підприємства, з тими людьми, які фактично вели цю справу. Були це, мабуть, скоріше українці, ніж білоруси, бо із Західною Україною Краків був тісніш зв'язаний, ніж з Білоруссю, та й приписки й пояснення Фіолевих видань скоріше вказують на українські руки. До цього ми ще далі повернемо, тепер зазначимо тільки, що розгром краківського видавництва мусив викликати гадку перенесення його до якогось іншого культурного центра, поза межі Польської Корони, ще в 1490-х роках. Скорина зреалізував її, заснувавши нове видавництво в Празі,— може бути, в зв'язку з виходом цієї нової Біблії, що послужила йому взірцем,— зовсім не przypadковим, а зв'язаним з усіма попередніми рефлексіями чеського національного руху в наших землях і спеціально — з його тенденціями до перекладу на народну мову Св. Письма¹. На певні зв'язки Скорининового видавництва з Фіолевим вказують і різні технічні подробиці (в друкарських письмі і подібному), і текстуальні запозичення², і весь празький епізод діяльності

¹ Цитований вище О. Яремченко в своїй статейці висловив здогад, що Скорина міг у тім піти за прикладом «польських жидів, які так само друкували свої книги у Празі і потім відсилали їх додому».

² П. Владимиров, порівнявши видання Скорини і Фіоля з друкарського боку, висловлюється так (с. 81): «У відносинах до попередніх церковнослов'янських видань книги Скорини найбільше зв'язані з краківськими виданнями Фіоля» (нумерація аркушів, розміри письма, закінчення на кінці титулів і розділів); «нарешті, видання Фіоля і видання Скорини безпосередньо зв'язані з руськими рукописами, з руським правописом і утворюють одну групу руських першодруків». І далі при поодиноких книгах Скорини він зазначає тісну залежність їхню від текстів Фіоля — с. 155, 158—159, 192, 194—195 й інші. У пізнішій студії («Начало...», с. 14 і 16) він вважав, що своїм шрифтом і післямовама «утро-валахські видання найближчі до південнослов'янських і дають наче слабу копію чорногорських, тим часом як видання Фіоля мають продовженням руські друки Скорини», і що в діяльності Скорини взагалі «відбилися впливи Фіоля»,— природно, з огляду на те, що свою освіту Скорина здобув у Кракові. Але, на жаль, покійний дослідник не увійшов у цю справу детальніше.

Скорини ми, очевидно, мусимо трактувати в зв'язку з ним. А з тим і зі Скориною мусимо рахуватися не як з полоцьким міщанином (з Полоцьком у його діяльності таки й не бачимо ніяких зв'язків!), а як з мандрівним гуманістом, типовим представником свого часу, який мандрував все життя з одного культурного центру до другого, де тільки нарастив якийсь рух і був попит на його енергію та знання.

У цій празькій добі — та й у віленській, очевидно, (менш удокументованій і не такій виразній) — Скорина, безсумнівно, працює для православного громадянства, одушевлений гуманістичною ідеєю «посполитого доброго» («*bonum publicum*») — бажанням послужити своєму народові і то не тільки його освіченим верхам, але і всьому «посполитому людові руського языка». Як тип «руського» гуманіста, він дуже характеристично освітлює тодішню інтелігентську верству Білорусі й України, що стала причетною сучасній західній культурі і, безсумнівно, не була без значення в тодішній житті, хоча й не полишила нам своїх імен і не відбила своїх індивідуальностей так, як це пощастило цьому полоцькому міщанинові¹. Своє культурно-національне обличчя він схарактеризував у звітній передмові своїй до книги «Юдиф вдовиці»:

Понеже от прирочения звери, ходящие въ пустыни, знают ямы своя, птицы, летающие по въздуху, ведаютъ гнезда своя, рыбы, плавающие по морю и в рекахъ, чуютъ выры своя, пчелы и тимъ подобная боронятъ ульєвъ своихъ, такожъ и люди, *игде зродилися и ускормлены суть, по Бозе к тому месту великую ласку имеютъ*. Про тожь и сия вдовица Юдифъ для места рожения *своего* выдала естъ животь свой на небезпеченство; но Господь Богъ для доброго умыслу ея помогъ ей, яко непобъдимого побъдила.

Свої поняття про громадські обов'язки він побіжно, але досить яскраво висловив у загальній передмові до Біблії, просячи «розумніших» поправляти помилки його праці «для Бога і для посполитого доброго», і далі, в передмові до книги Вихід, приподоблюючи своє діло до жертви, приписаної для бідних людей правилами Храму — «мерицу муки пшеничноє» замість годованих телят, він пояснює: «Тако ж и мы, братія! не можем ли во великих послужити посполитому люду Руского языка, — сие малые книжки праці нашеє приносимо имъ».

Погляди на право як підставу суспільного ладу висловлені в його передмові до Повторення Закону:

---

¹ Аби не дати приводу до яких-небудь непорозумінь, які виникають в питаннях такої метрики, повторюю виразно, що вважаючи Скорину передусім діячем Білої Русі, zarazом трактую його як типового репрезентанта того спільного «західноруського», як то називали, чи українсько-білоруського тогочасного культурного руху, що характеризує однаково і життя білоруське і українське, а празький період вважаю спеціально тісніше зв'язаним з життям Західної України, ніж Білорусі.

Законъ или право различно ся от людей называетъ. Едино посполитое¹ — понеже от всехъ народовъ посполите соблюдаемо есть, — яко мужа и жены почтливое случение, детей пилное выхование, ближкоживущихъ схожение, речи позыченое повращение, насилию силою отпрение, *равная свобода всемъ, общее имене всехъ*. Тымъ закономъ живяху верующии во Христа по вшествии его на небеса, яко пишеть: «Народу же веровавшему бѣ сердце едино и душа едина, и имене одно, никтоже что от имени своего глаголаше свое быти, но бяху имъ вся обыща». Другое право языческое², от многихъ бо языковъ есть, — яко земель чужихъ мечемъ достование, градовъ и меств утверждение, пословъ безъ переказы отпушение, миру до часу приреченому исполнение, войны неприятелемъ своимъ оповедание. Иное царское, о немъ же пишеть Самуиль, глаголя: «Тое будеть право: побереть сыны ваша и наделаеъ с нихъ ездець и гонцець и встановитъ собе воеводы и сотники, и ратаеъ поль своихъ и ковачеъ зброй своихъ», и прочая... Некое же право рицдерское или военное, еже на войне соблюдаемо бываеъ — яко справовати полки, знати своя места, розумети гласъ трубъ, делити корысти, давати оброки. Иное есть право мествское, иное морское и иное купецкое — о тыхъ всехъ и о иныхъ писати для краткости преставаю.

Підняту працю він мотивує інтересами знання та моральності. Його видання Соломонових Притч має служити «людям простимъ посполитымъ къ пожитку и к размноженію добрыхъ обычаеъ, аби научившися мудрости, добре живучи на свете, милостивого Бога хвалили. Пожиточны же суть сие книги чести всякому челоувѣку: мудрому и безумному, богатому и вбогому, молодому и старому, набольй тымъ, они же хотят имети добрые обычаи и познати мудрость и науку»... Книгу Сираха рекомендує він у такихъ виразахъ: «Єликократь в ней будещи чести, по кожномъ чтении нечто научившися, чего жъ есь предъ тымъ не умел; вся бо Соломонова и Аристотелева — божественная и житейская мудрость в сей книзе краткими словами замкнена есть. Прото жъ я для похвалы Божией и для посполитого доброго и размножения мудрости, умения, опатренности, розуму и науки приложилъ есмъ працю выложити книгу сию на рускій языкъ». Книга Йова «всякому челоувѣку потребна чести, понеже есть зеркало жития нашего, лекарство душевное; потѣха всемъ смутнымъ, наболеей тымъ, они же суть в бедахъ и в немоцахъ положены; прото жъ я, Францишекъ Скорининъ сынъ с Полоцка, в лекарскихъ наукахъ докторъ, знаючи сие, иже есть наивышшая мудрость розмышльние смерти и познание самого себе и въспоминание на придущие речи, казалъ есми тиснути»...

Але, вихваляючи вагу і значення Біблії, слідомъ за Ієронімомъ і новішимъ середньовічнимъ тлумачемъ Св. Письма Миколю з Ліри (Luganus, помер 1340), Скорина не витримує ні трохи свого гуманістичного рівня і, слідуєчи за ними, рекомендує Біблію якъ енциклопедію всього людського знання:

¹ Jus civile.

² П. Владимировъ толкувавъ цей виразъ черезъ jus naturale, але вірніше буде вважати його перекладомъ jus gentium.

Святое письмо все иные науки превышает, понеже еда бывает чтено, подь простыми словы замыкает тайну, и тако младенцемъ и людемъ простымъ естъ наука, учителемъ же и людемъ мудрымъ подивление. Яко река дивная: мелька — по ней же агнецъ брести можетъ, а глубока — слонъ убо пливати муситъ. В сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конецъ — Богъ вседержитель познаванъ бываеъ. В сей книзе вси законы и права, ими же люде на земли справоватися имають, пописаны суть. В сей книзе вси лекарства душевные и телесные зупольне найдете. Ту навчение философии добронравное, яко любити Бога для самого себе и ближняго для Бога имаы. Ту справа всякого собрания людского и всякого града, еже верою, соединениемъ ласки и згодою *посполитое добро*е помножено бываеъ. Ту научение седьми науку вызволеныхъ достаточное:

Хочеш ли умети граматику или по-руску говорячи — грамоту, еже добре чести и мовити учить,— знайдеш в зуполной Библии Псалтыру — чти еѣ! Пак ли ти ся любитъ разумети лоику — она же учить з доводомъ розознати правду от кривды — чти книгу святого Юва или послания святого апостола Павла. Аще ли помыслиши умети риторику, еже естъ красномовность, чти книги Саломоновы. А то суть три науки словесны¹. Восхоцеш ли пакъ учитися музыки, то естъ певници,— премножество стихов и песней святых по всей книзе сей знайдеш. Любо ли ти естъ умети аритметику, еже во кратце, а не омилне считати учить,— четвертыи книги Моисеевы часто чти. Пак ли же имаши предъ очима науку геометрию, еже по-руску сказуется землемерение,— чти книги Исуса Наувина. Естыли астрономии или звездочети, найдеш на початку книги сее о сотворении солнца и месеца и звездъ,— найдеш во Исусе Наувине, яко стояло солнце на едивомъ месте за целый день, знайдеш во книгах Царств, иже солнце воспять поступило неколико ступень, знайдеш во светомъ Еувангелии о новоствореной звезде часу народження нашего спасителя Исуса Христа,— более воистину чудитися превеликой Божеей моци мусишь, нижели учитися!² А то суть семь наукъ вызволеных³.

Аще ли же кохание имаши ведати о военных и о богатырских делехъ, чти книги Судей или книги Махавеевъ: более и справедливее в них знайдеш, нежели в Александрии или во Трои⁴. Пак ли же вократце сведати хоцеш много тысящей леть льтописецъ, чти книги Паралипоменона: тамъ, поченши от Адама, даже до Седехии, остаточного царя юдина, роды положены суть. Потребущи ли науки и мудрости добрыхъ нравовъ⁵, — часто прочитай книги Исуса Сирахова а Притчи Соломоновы.

Надо все надъ то мы християне, ведаючи все науки быти минуцие, потребуемъ речи вечное — душного спасения. Чтими ж уставичне светое Евангелие, а чтути е, наследуемы дела нашего избавителя Исуса Христа, а тако с помощью его внидемъ въ живое вечный и в царство небесное, уготованное избранным Божиимъ.

Так з висот свого гуманізму «учений муж, в науках лікарських доктор», як сам себе підписує Скорина, непомітно для себе спадає на рівень звичайного староруського книжника. Та треба сказати, що він взагалі і не відмежовує себе від тієї Старої Русі. Ніякої раціоналістичної доктрини, ніякого релігійного новаторства в його праці непомітно, ніякої релігій-

¹ Trivium.

² У найвній формі автор сам відкриває цю суперечність реальної науки з тою «наукою», котру він пропонує в Біблії.

³ Тривіум (граматика, логіка, риторика) і квадривіум (музика, арифметика, геометрія і астрономія).

⁴ Це цікаве свідчення про тогочасну популярність Александрії й Трои в нових перекладах на «посполиту мову», пор. вище.

⁵ Чеське замість нравовъ.

ної пропаганди він не проводить! Не дбає і про наукову рецензію біблійного тексту: без різниці йде то за латинською Вульгатою, то за церковнослов'янським текстом, так що з цього погляду стоїть нижче тих незвісних нам спорядчиків перекладів з єврейської, а наближається до учасників Фіолевого діла. Все новаторство його, властиво, обмежується бажанням зробити біблійний текст загальноприступним і зрозумілим, можна ще додати до цього його намір дати Біблію якповнішу (доповнити слов'янські тексти тими книгами, яких їм бракувало) та зробити загальноприступною — спопуляризувати як могутній в його очах засіб не тільки релігійний, але й просвітний. Але при тім він — чоловік церковний, правовірний, або принаймні приладжується до церковної публіки. У передмові до Сираха він похваляє його з того боку, що «церкви святой естъ сия книга велми потребна — все бо в ней о церковной науце и о нравех добрыхъ пишеть». У передмові до Виходу робить просторий екскурс на тему старозавітних прообразів у душі церковних тлумачень: неопалима купина знаменує безсіменне зачаття, пасхальне ягня — невинну муку Христову, Ковчег Завіту — «тайну живоначальное троици: Отца и Сына и Святого Духа в серци всякого доброго хрестиана знаменала» і т. д. Особливо ж традиціоналістичний характер має його «Мала подорожна книжица», видана у Вільні: крім Псалтиря, вона містить «Часословець имѣя нощную и дневную службу по уставу Єрусалимское церкви и прочих восточных обителей» (у виданні Фіоля: «Часословець имѣя и нощную, и дневную службы по уставу, иже и в Иерусалимѣ великыа Лавры иже въ святыхъ отца нашего Саввы»), акафісти й канони, календар з руськими святими, — але і з астрономічними поясненнями, очевидно, взятими з якогось західного календаря.

Якщо можна думати, з огляду на службу Скорини у герцога Альбрехта, звісного промотора Реформації, що він у тих пізніших часах співчував реформаційним ідеям, то в празьких і віленських виданнях його нема ніякого сліду ні гуситських тенденцій очищення церкви, ні реформаторських відгомонів. Тут він вповні стоїть на ґрунті православної традиції і, очевидно, щоб збільшити таке враження, підкреслює зв'язки своєї праці з грецькою традицією, з грецькими текстами, залюбки наводить грецькі терміни і вирази, хоча в дійсності до грецьких текстів і коментарів не заглядав, а йшов головно за чеською Біблією, допомагаючи собі слов'янськими текстами, а для інтерпретації користувався тільки латинськими коментарями Миколая з Ліри.

Це вагання між традиціоналізмом і бажанням дати Біблію загальноприступну і зрозумілу для «простого і посполитого

чоловіка» роблять Скоринину працю несистематичною, не-одностайною, а із зверхнього — мовного боку уподоблюють до вище обговорених біблійних перекладів з єврейської¹. Одні книги Скорина друкує в традиційнім церковнослов'янським тексті, додаючи тільки на берегах пояснення незрозумілих слів — так виданий був у Празі Псалтир, у Вільні Апостол — у цілості, а в інших книгах цю методу Скорина практикує в тих розділах, які бере з церковнослов'янського тексту. Інші він більш вільно виправляє в самім тексті, вважаючи на чеський переклад 1506 р. Найбільш вільно і зближено до розмовної мови, розуміється, випадають ті книги, для котрих Скорина не мав зовсім церковнослов'янського тексту. З тих книг, що заховались до нашого часу, як видно, бракувало йому цілком оцих чотирьох книг: Пісні пісень, Премудрості Соломона, Юдіфі, Руфі,— у їх перекладі він ішов за чеським текстом, і мова цих книг часто має досить вільний, «простий» характер — відрізняється в тім від Геннадієвих перекладів,

¹ П. В. Владимиров так формулював свій погляд на Скоринин текст: «При таких відносинах до двох головних джерел (чеського і церковнослов'янського) переклад Скорини хоруге недостачею системи і браком критики. Скорина ставив собі два завдання: дати своїм читачам Біблію повну («аби не уменьшено было в русском языке») — і зрозумілу (пояснення незрозумілих церковнослов'янських слів, передмови, гравюри). Звідси вільність перекладу Скорини і доповнювання навзаєм текстів чеського і церковнослов'янського, без будь-якої залежності від тексту єврейського, грецького і латинського» (с. 172).

Ось паралелі з книги Йова:

Текст «Триоді» Фіоля

Человѣкъ нѣкій бѣше въ странѣ Авситидѣйстѣй, ему же имя Иовъ. И бѣше человекъ тотъ непороченъ, праведенъ, благочестивъ, огрѣбаяся отъ всѣкого злого дѣла. Быша же ему сынове 7 и дѣщеры 3. И бѣху скоты его овецъ седмь тысящъ, вѣлбуди двѣ тысящи, съпругъ воловъ пятьсотъ и служение много зѣло.

Текст Скорини

Человѣкъ некій бѣше въ стране Усвитидстей именемъ Иовъ. И бѣше человекъ той непороченъ и праведенъ, благочестивъ и истенъ, бояйся Бога и удаляся отъ всякого зла дела. Бѣша же ему сыновъ седмь и дщеры три. И бѣху скоты его овецъ седмь тысящей, вѣлблюдовъ три тысеци, супруговъ воловъ пятьсотъ и ослищъ стадныхъ пятьсотъ и служебници мнози вельми.

Пісня пісень (текст Скорини):

Глава 1. Гласъ Церкви Христианское, желающее
пришествия Христова.

Поцалуй мя поцалованиемъ устъ своихъ. Яко лепшая суть милости твоя над вино, воннѣйшая над масти драгис. Олей излиянь имя твое, сего для отроковици возлюбилы тебе. Тягни мя за собою, побегнемъ въ добровонности мастей твоихъ. Гласъ Христовъ ко отроковици: «Въвель есть мя царь въ покой свой тайный, возвеселимся и возрадуемся о тобѣ, помнящи на перси твоя вино, правии возлюбятъ тебе». Гласъ Церкви во утисненни своемъ: «Черна есмь, но лѣпа, дщеры ерусалимские, яко села кедарская, яко коже Соломоны. Не гледте на то, иже смѣда есмь, понеже ожгло мя солнце». Гласъ сонмища жидовскаго: «Сынове матери моея браняше со мною, поставиша мя стражемъ во виноградехъ, винограда моего не стрегохъ».

які дуже буквалістично йдуть за латинською Біблією. Часами Скорина дозволяє собі і деякі — незначні, розуміється, — додатки, головню, на підставі коментарів Лірана. Але, як вище сказано, в них не видно ніякої релігійної доктрини, ніякої тенденції, крім бажання зрозумілості, популярності. А місцями навпаки — він не тільки затримує тридиційні церковнослов'янські фрази, але й сам пробує складати свої фрази в граматичних слов'янських формах, не дуже при цьому вдало.

Сі ухили в бік церковної традиції дали підставу академікові О. Соболевському в рецензії на працю П. Владимірова виступити проти погляду на Скорину як свідомого заступника ідеї народної, «простої» мови, аналогічного з перекладачами середини XVI в. П. Владиміров дійсно висловлювався занадто сильно, кажучи, що Скорина мав «опредѣленное выражение этих стремлений» — хотів зробити Св. Письмо «зрозумілим для людей „русского языка“», і ставив слова Скорини поруч дійсно свідомих заяв того роду з другої половини XVI в. Академік же О. Соболевський доводив, що ясного розмежування «русского языка» від «словенского» в поняттях Скорини в дійсності не було (він вказує на передмову до Псалтиря у віленській «Подорожній книжиці», де Скорина каже, що велів цей Псалтир «тиснути рускими словами, а словенскимъ языкомъ»), — і висловлював ту гадку, що в дійсності Скорина хотів видати Біблію слов'янську і тільки через слабе знання церковнослов'янської мови збивався на сучасну світську — так, як з тих же причин допускав і чехізми. Ті тексти, яких не мав у слов'янській мові, він перекладав на «языкъ, казавшийся ему похожимъ на славянскій», так що його праця для академіка О. Соболевського — се паралель до Геннадієвих перекладів і пізніших московських першодруків¹.

Так, розуміється, не можна ставити справу. Скорина далеко свободніше поводить ся зі слов'янськими текстами, ніж новгородські чи московські справщики; ясно здає собі справу з незрозумілості слов'янського тексту для «простих людей» і зовсім не обмежує свої завдання виданням згідного з оригіна-

---

¹ «Во всякомъ случаѣ, онъ не особенно старался сдѣлать свой переводъ вполне понятнымъ для «простыхъ» людей, написалъ его на живомъ языкѣ. Помимо многочисленныхъ чехизмовъ, которыхъ, конечно, не могли способствовать удобопонятности его текста для русскихъ читателей XVI вѣка, множество формъ аориста, имперфекта, очень часто неправильныхъ, всевозможныхъ славянскихъ формъ и словъ, находящееся въ его переводѣ, показываетъ, что онъ имѣлъ въ виду издать Библию на славянскомъ языкѣ и что онъ сдѣлалъ для этого все то небольшое, что могъ. При крайней слабости знанія славянскаго языка въ юго-западной Россіи его времени, при необходимости работать вдали отъ людей сколько-нибудь свѣдущихъ въ этомъ языкѣ, для чловѣка въ родѣ Скорини, едва ли возможно было овладѣть славянскимъ языкомъ лучше, чѣмъ овладѣлъ онъ» (с. 328).

лом слов'янського тексту. Се він ясно висловив у передмові до першого свого видання — Псалтиря, положивши його основою церковнослов'янський текст: «Положилъ есми на боцехъ некоторыи слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтири ни в чем же, яко суть: «онагри» и «геродеево жилище» и «хлябие» и иные слова, которыи суть въ Псалтыри неразумныи простымъ людемъ — найдуть е на боцехъ рускимъ языкомъ, что которое слово знаменуетъ». Коли в данім разі він хотів зробити текст зрозумілим такими глосами на боці, то в інших випадках робив відповідні зміни у самім тексті і з цього боку стоїть ближче до вище обговорених ревізій на підставі єврейського тексту, ніж до московських чи новгородських справщиків. Але се правда, що нахил до традиціоналізму у нього був, і щоб зазначити свою вірність церковній традиції, він свідомо вживав у своїм тексті церковнослов'янські форми, відходячи від живої мови, і з цього погляду не може стояти в однім ряді зі свідомими заступниками народної мови реформаційної доби. Його видання стоять в однім ряді із зазначеними вище перекладами, які не цураються церковнослов'янської стихії і не переходять на живу мову вповні, і не можна сказати, щоб він все зробив по змозі, щоб перейти на цю живу мову¹; в його добі деякі йшли без сумніву далеко далше в цім напрямі. Так само, розуміється, далеко відстає він у справленні тексту від праць анонімних гебраїстів, обговорених вище.

Незважаючи на ці свої слабші сторони, діло Скорини, очевидно, знайшло співчуття в громадянстві. Не дурно пізніші уніатські полемісти докоряли нашим православним, що вони «вдячно приймали ці — «гуситські», мовляв, книги і «смакували» їх собі: «чоловік годний, мовили, і русин, брат наш, те друкував»². І в друкарській техніці XVI в., українській і білоруській, і в рецензіях тексту помітні сильні впливи його друків. Та найкраще свідчать про їхню популярність рукописні копії його видань. Для нас особливо цікаві з цього погляду копії, зроблені на Україні. Звісно кілька таких списків з виразними

¹ Академік Є. Карський так характеризував його роботу в своїм новішій огляді «Бѣлоруссы...», т. 3, вип. 2, с. 24): «Св. книги онъ печатаеть по возможности на понятномъ для народа языкѣ. Онъ не рѣшается еще перейти на чисто народную рѣчь: у него не рѣдкость аористы, имперфекты, часто образованные неправильно, и другія церковно-славянскія особенности въ языкѣ; рядомъ съ этимъ довольно обычны чехизмы какъ дань оригиналу, съ котораго онъ сдѣлалъ свои переводы, — но все же основа языка народная бѣлорусская, съ тѣми особенностями, которыя характеризуютъ старыи его изводъ въ Литовскомъ государствѣ». Тут, очевидно, признано Скорині забагато, так, як у О. Соболевського замало.

Щодо чехизмів, то вони були не тільки наслідками впливу оригіналу, а й того нахилу до чеської мови як літературної, що виявлявся загалом як у польським, так і україно-білоруським громадянстві тих часів.

² Антеленх, в «Архивъ Юго-Западной Россіи» (ч. I, т. VIII, с. 617).

ознаками їх переписування із Скорининою перекладу. Одна така копія, з бібліотеки львівського василіанського монастиря св. Онуфрія, тепер розбита — перша половина зосталась у Львові, другу половину дістав звідти М. П. Погодін, і вона тепер у Ленінградській Публічній бібліотеці. Наприкінці книг Мойсеевих читається приписка, що переписав їх «Дмитро ізъ Зънкава писарчикъ» року 1575; в другій половині є дати років 1573—1577, а приписка при книзі Езекії виразно парафразує друкарські закінчення Скорини¹. Крім текстів Скорини, які тепер маємо в друкованих книгах, тут містяться також книги пророків і кілька інших, — котрі тому П. Влдимиров уважав за копію зі Скорининих перекладів, у друці нам не звісних. Друга копія, тепер у варшавській бібліотеці Красинських, у змісті вичисляє всі книги Старого і Нового завітів (як у передмові Скорини), але в дійсності уривається на книзі Сираха; при кінці Мойсеевих книг має подібну ж приписку 1596 р. («Божією помістю, повеліємъ же и пильностію худого человека на имя Луки въ неславнемъ же градъ Тернополи»). Третій фрагмент — 1569 р., тепер Ленінградської Публічної бібліотеки, містить тільки чотири книги — Йова, Притчі, Еклезіаст і Премудрість Соломона; цікавий тим, що переписувач ще більш безпардонно повставляв своє ім'я у Скоринині замітки², а також і деякими змінами, внесеними у Скоринин текст (пороблені деякі додатки і правопис змінено на болгарський).

Краківське видавництво (Фюль і К). З вищесказаного мусить бути ясно, що, з одного боку, діяльність Скорини має виразні прикмети новаторства і подібно як той вище схарактеризований раціоналістичний рух, входить у течію Відродження і Реформації своїми намаганнями наблизити освіту і

¹ «Скончашася книги Езехія пророка Божія Божією помістю повеліємъ же и пильностію богобойного іерея Іоанна пастыря Христовыхъ овецъ въ неславнѣмъ же градъ Маначинѣ по вылощеніи Слова Божія... лѣта тысячнаго пятсотого седмьдесят сегого». Пор. закінчення Скорини: «Скончалася книга сия, святого Йова, с помістю Бога в Троици единого, повеліємъ, працею и выкладомъ избранного мужа в лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына с Полоцка»... Або: «То естъ конецъ первыхъ книгъ Мойсеевихъ, еже отъ еврей называются Брешись, по-гречески же и по-латине именуются Еnezeосъ, а по-руски Бытъя, Божією помістю зупольне выложены и вытиснены повѣліємъ и пильностію ученого мужа, в лекарскихъ наукахъ доктора...».

² Наприклад, у передмові до книги Йова: «Про тожь я, Василий Жугаев сынъ зъ Ярославля, в лѣкарскихъ наукахъ докторъ (!), знаючи сеє, иже естъ найвышшая мудрость, розмышленіе смерти...» і т. д. (пор. вище).

Ця популярність Скорининих перекладів у Галичині здається мені також деяким підтвердженням того, що його празька робота стояла в ближчій зв'язку з Західною Україною, і тут його празькі друки були особливо відомі і цінні.